

יצחק אליהו

הפטור בנזקי עכו"ם*

(א) מחלוקת רמב"ן וראב"ד בפטור נזקי הקדש

(ב) שיטת הרמב"ם בגניבה וגזילה מעכו"ם

(ג) היסוד בגדר בעלות ממונית

(ד) יישוב השאלות לאור יסוד זה

(ה) סכום

* מעובד עפ"י שיעור של הרב ויצמן

א. מחלוקת רמב"ן וראב"ד

בגמרא בבא קמא (דף ו' :) "ר' עקיבא אומר לא בא הכתוב אלא לגבות לנזקין מן העידית וקל וחומר להקדש. מאי קל וחומר להקדש? אילימא דנגח תורא זידן לתורא דהקדש, שור רעהו אמר רחמנא ולא שור של הקדש, אלא לאומר הרי עלי וכו'".

הלימוד מהפסוק "שור רעהו" מתייחס לקרן, דהיינו לשור שנגח שור של הקדש. ישנה מחלוקת בין הרמב"ן לראב"ד האם הפטור בנזקי הקדש הוא גם בשן ורגל. כלומר במקרה ששור של אדם השחית שדה של הקדש, או שמא רק בשור שנגח שור הקדש דהיינו קרן, ושניהם מקרא אחד דרשו, שניהם למדו מאותו פסוק "שור רעהו", האחד לפטור והאחד לחייב.

הראב"ד אצלנו בחידושיו סובר שעל נזקי שן ורגל בהקדש חייב, וזה לשונו: "אבל בשן ורגל הקדש והדיוט שוין הן, ולא צריך למיתיה, זשדה אחר הא קרינא ביה". (הכונה לפסוק בשן ורגל: "ושילח את בעירה וביער בשדה אחר"). כלומר שהראב"ד מתייחס להקדש כאל אחר. ואילו הרמב"ן בגיטין (מט'.) בסוגיא המקבילה לומד מאותו פסוק לפטור נזקי שן ורגל בהקדש, משום שהקדש לאו אחר הוא. וזה לשונו: "בשדה אחר משמע ולא של הקדש, דהקדש לאו אחר הוא שהכל שלו". וצריך להבין מהי מחלוקתם.

ב. שיטת הרמב"ם בגניבה וגזלה בעכו"ם

הרמב"ם בהלכות נזקי ממון (פ"ח הל' ה') כותב: "שור של ישראל שנגח שור של עכו"ם, בין תם בין מועד פטור, לפי שאין העכו"ם מחייבין את האדם על בהמתו שהזיקה, והרי אנו דנים להם כדיניהם, ושור של עכו"ם שנגח של ישראל בין תם בין מועד משלם נזק שלם, קנס הוא לעכו"ם, לפי שאינן זהירין במצוות, ואינן מסלקין הנזק, ואם לא תחייב אותו על נזקי בהמתן, אין משמירין אותה ומפסידין ממון הבריות".

ושם משיג עליו הראב"ד: "א"א הטענה הזו אינה מספקת, שהרי הם תופסים גוף המזיק ונפרעין ממנו". כלומר, מצינו שהם כן גובים דמי נזקין האחד מחבירו.

ובהלכות גניבה (פ"ב הל' א') כותב הרמב"ם:

"הגונב את העכו"ם או שגנב נכסי הקדש, אינו משלם אלא הקרן בלבד, שנאמר: ישלם שניים לרעהו, לרעהו - ולא להקדש, לרעהו - ולא לעכו"ם, וכן הגונב קדשים מבית בעליהן וכו', הרי זה פטור מן הכפל, שנאמר: וגונב מבית האיש, ולא מבית הקדש".

שואל הלחם משנה בהלכות נזקי ממון, למה לגבי שור של ישראל שנגח שור של עכו"ם שפטור, לא נקט הרמב"ם הטעם של "שור רעהו" כמו שנקט לגבי פטור של קנס בגניבת עכו"ם?

ועוד קשה על ההלכה בהלכות גניבה שהבאנו לעיל, למה הביא הרמב"ם שני לימודים נפרדים מפסוקים שונים אחד להקדש ואחד לקדשים, הרי יכול ללמוד את שניהם מ"ישלם שניים לרעהו", שכן גם הקדש וגם קדשים אינם בכלל "רעהו".

נוסיף עוד לדקדק בלשון הרמב"ם. בהלכות גניבה (פ"א הל' א') כותב הרמב"ם: "כל הגונב ממון משה פרוטה ולמעלה עובר על לא תעשה, שנאמר: לא תגנוב, ואין לוקין על לאו זה, שהרי ניתן לתשלומין וכו' ואחד הגונב ממון ישראל, או הגונב ממון עכו"ם, ואחד הגונב את הגדול או את הקטן".
ובהלכות גזילה (פ"א הל' א') כותב: "כל הגוזל את חבירו שוה פרוטה עובר בלא תעשה וכו'".
ובהלכה ב' שם: "ואסור לגזול כל שהוא דין תורה, אפילו עכו"ם אסור לגזולו או לעושקו, ואם גזלו או עשקו - יחזיר".

בהלכות גניבה כלל הרמב"ם גניבת עכו"ם עם גניבת ישראל בהלכה אחת בפתיחה של הלכות גניבה, ואילו בהלכות גזילה כתב גזילת עכו"ם וגזלת ישראל בהלכות נפרדות, וצריך להבין.

- נסכם בקצרה את הקשיים עד כאן:
- 1) מהו יסוד מחלוקת רמב"ן וראב"ד?
  - 2) למה גבי פטור נזקי עכו"ם לא הביא הרמב"ם את הטעם של "שור רעהו"? (לחם משנה)
  - 3) למה פטור קנס בגניבת קדשים לא למד הרמב"ם מ"שור רעהו"?
  - 4) השוני בלשון הרמב"ם, שבהלכות גניבה כלל גניבת עכו"ם וגניבת ישראל בהלכה אחת, ואילו בהלכות גזילה כתבם בהלכות נפרדות.

ג. היסוד בגדר בעלות ממונית

התוס' בבכורות (דף מח. ד"ה מלוה הכתובה בתורה) אומר שחייב נזיקין מהתורה הוא מלוה הכתובה בתורה. רצה לומר שלא המציאות היא זו שיצרה החוב, החוב אינו טבעי, היה צריך גורם חיצוני שיחייב את המזיק בתשלומים, מכיון שלאחר הנזק לא תופס המזיק בממון חבירו, ואין זה דבר ברור שחייב לשלם לו כסף דווקא. אפשר היה לחייב אותו בעונש זה או אחר אך לאו דווקא בצורת תשלום ממוני, וזה א"כ חידוש של התורה שעל המזיק רובץ חוב שחייב לפרוע אותו לניזק בדיוק כמו שהלוה חייב לפרוע לבעל חובו.

במשנה בבא קמא (לז:): איתא: "שור של הדיוט שנגח שור של הקדש, ושל הקדש שנגח לשור של הדיוט פטור, שנאמר: שור רעהו, ולא שור של הקדש. שור של ישראל שנגח לשור של כנעני פטור, ושל כנעני שנגח לשור של ישראל בין תם בין מועד משלם נזק שלם". הגמ' שם (לח.) מביאה מספר טעמים להפליית העכו"ם בדיני נזיקין. מובא שם טעמו של ר' אבהו: "אמר ר' אבהו אמר קרא: עמד וימודד ארץ ראה ויתר גויים, ראה שבע מצוות שקיבלו עליהם בני נח כיוון שלא קיימו עמד והתיר ממונן לישראל". ובתלמוד ירושלמי (פ"ד,ה"ג) מובא טעם אחר בשם ר' אבהו. "אמר ר' אבהו כדיניהם".

מאחר ובשני התלמודים בעל המאמר הוא אחד, ר' אבהו, יש להבין שטעמו גם אחד, אלא שיש כאן שני צדדים של אותו הסבר. בבבלי מדובר על עצם הקשר שבין העכו"ם לרכושם, ובירושלמי מדובר על המציאות הדינית שלהם.

בבבלי מוסבר שהקב"ה שלל מהם צד מסויים בקשר לרכושם, ובירושלמי מתגלה הדבר אף במשפטיהם בינם לבין עצמם. יש להבין הדבר יותר, מה בדיוק נשלל ואין מתגלה הדבר בפועל?

הרב חרל"פ במי-מרום על שמונה פרקים לרמב"ם (עמ' ס"ה) כותב: "אחרי שענין האדנות הוא ממת קונו יש לעמוד על אופי הבעלות על דברים הנקנים, שאינה בעיקר בשביל ההשתמשות ששיגו באמצעות הדברים הנקנים לו, אלא שעצם הבעלות הוא ענין נשגב ושלמות, שכשם שהבעלות העליונה היא שלא לשם תשמישים, כי איננו נצרך חס ושלום לשום אחד מבריותיו, כך הבעלות

האמיתית הנמשכת אלינו. התכלית היא הבעלות עצמה אף מבלעדי ערך התשמישים וכו'. וזהו הטעם של גנות ההיזק להזיק דבר של חברו מפני ששולל ממנו בעלות ממה שהוא בעלים עליהם. ושליטת בעלות היא כריתה מהתדמותו לעליון. ובכך ההזרות במילי דנזיקין היא שלימות עליונה מאוד".

מדבריו אלו מובן שלמעשה יכולות להיות שתי בחינות לחידוש התורה בחיוב תשלומי נזיקין. אפשרות אחת שחיוב התורה בא על שהמזיק פגע בזכות השימוש של הניזק בחפצו, ואפשרות שניה שהמזיק פגע במשהו יותר מהותי אצל הניזק, בבעלותו, ועל פגיעה בבעלותו חייבה התורה. מדברי הרב חרל"פ עולה שחיוב התורה בתשלומי נזיקין הוא על הפגיעה בבעלותו של האדם על רכושו. אם כן נוכל להבין על פי זה שמה שנשלל מהעכו"ם זה אותו צד בעלות על הרכוש, וזה בא לידי ביטוי בדיניהם שאין דיני ממונות נוהגים אצלם.

לפי זה באנו להסבר מחודש בדברי ר' אבהו שבירושלמי, "כדיניהם" אינו סיבה אלא סימן, דהיינו שמדיניהם מתגלה היסוד של "עמד ויתר גויים", שמאחר שנחלש הקשר המהותי בינם לבין רכושם, גם הם אינם דנים דיני נזיקין, והכל טעם אחד שמחמתו פטור ישראל בהזיקו להם.

לפי זה הרי שקושית הראב"ד על הרמב"ם בהלכות נזקי ממון, היא היא התשובה. נזכיר את דבריהם. הרמב"ם הסביר את הפליית העכו"ם בדיני נזיקין "לפי שאין העכו"ם מחייבין את האדם על בהמתו שהזיקה, והרי אנו דנים להם כדיניהם". ושם השיג הראב"ד: "הטענה הזו אינה מספקת שהרי הם תופסים גוף המזיק ונפרעים ממנו". והלא העובדה שהם תופסים גוף המזיק ונפרעים ממנו ולא באים לבית דין לדון זו הראיה שדיני נזיקין של התורה לא נוהגים בהם. לא שייכת אצלם פגיעה בבעלות, כי אין להם בעלות. שייכת אצלם לכל היותר פגיעה בזכות השימוש.

ד. יישוב הקושיות לאור יסוד זה

כדי להבין על פי יסוד זה את השוני בלשון הרמב"ם בין הלכות גניבה לגזילה, נגדיר תחילה מהו ההבדל בין גניבה לגזילה. הגוזל את חברו שולל ממנו את בעלותו

על החפץ, כאומר החפץ הזה שלי ולא שלך, אני הוא הבעלים.
לעומת זאת הגונב מחבירו למעשה מודה בבעלותו על החפץ, שאם לא כן לא היה גונב בהסתר.

בגזילת עכו"ם לא בא לידי ביטוי צד זה של שלילת בעלות, כיוון שלעכו"ם אין אותו צד מופשט של הבעלות כאמור, לכן כתבם הרמב"ם בהלכות נפרדות, אלו שתי גזילות מסוג שונה.
לעומת זאת אין הבדל בין גניבת עכו"ם לגניבת ישראל שהרי בשתייהן יש משום שלילת זכות שימוש, ולכן כללם הרמב"ם בהלכה אחת בהלכות גניבה.

ולשאלת הלחם משנה למה פטור נזקי עכו"ם לא למד הרמב"ם מ"שור רעהו".

במבט ראשוני הייתי אומר שגם לגוי יש בעלות על רכושו והייתי כולל אותו בכלל "רעהו" לעניין נזיקין, עד שבא ה"כדיניהם" וגילה במציאות את ריפיון הקשר שלהם אל רכושם, שלמעשה אין להם בעלות על רכושם.

ובאשר לעובדה שלא למד הרמב"ם פטור קנס בגניבת קדשים מ"רעהו", נקדים ונאמר שגנב הוא סוג של מזיק, ובקדשים יש צד בעלות שכן אם אבדו הקדשים חייב באחריותן. אם כן הייתי חושב שבעליו של הקדשים נכלל ב"רעהו" בגלל בעלותו, לכן למד הרמב"ם מפסוק אחר.

וכן ניתן להבין שבנקודה זו חלקו הרמב"ן והראב"ד. הרמב"ן הבין שחייב נזיקין מן התורה הוא על פגיעה בבעלות, ומכיוון שלהקדש אין בעלות "שהכל שלו" אזי הקדש "לאו אחר הוא", ולכן פטור גם בנזקי שן ורגל. הראב"ד לעומתו הבין שגם על פגיעה בזכות השימוש חל חיוב בדיני נזיקין ולכן בנזקי קרן פטור משום גזירת הכתוב "שור רעהו", אך בנזקי שן ורגל חייב.

על פי היסוד הנ"ל ניתן להבין שתי הלכות בנושאים אחרים:

(א) המשנה בעירוובין (ס"א:) "הדר עם העכו"ם בחצר וכו' הרי זה אוסר עליו". ובגמרא שם (ס"ב:) "לא קשיא הא דאיתיה הא דליתיה", כלומר כשהעכו"ם אינו נמצא בדירתו אינו אוסר לטלטל בחצר, משום שכל זיקתו של העכו"ם אל דירתו היא באפשרות השימוש שלו בה, ומשפסק להשתמש בה פקעה זיקה זו, והינה מעתה כדירה בלא בעלים.

ב) דעת תוס' בקידושין (יד: ד"ה הואיל) שעכו"ם לא קונה בשטר כי הקנין בשטר בא כנגד אותו צד של הבעלות המופשטת של האדם (עיין קונטרס השיעורים תחילת קידושין), ומכיוון שלעכו"ם אין אותה בעלות מופשטת על רכושו אינו יכול לקנות בשטר.

ה. סכום

בקשר של האדם אל רכושו יש להבחין בין עכו"ם לישראל. אצל עכו"ם הקשר הוא חיצוני, אין לעכו"ם בעלות על רכושו. אצל ישראל הקשר הוא מהותי פנימי. יש לו בעלות על רכושו. עמדנו לאור הבחנה זו על ההבדלים שבין נזיקין לגניבה וגזילה, בין עכו"ם לישראל.